

“GO‘ZALLIK” KONTSEPTINING LINGVOMADANIY VA LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

G. Zakhidova¹

Annotatsiya:

“Go‘zallik” tushunchasi xususida ko‘lab faylasuflar o‘z qarashlarini bildirgan. Shuningdek, go‘zallikning mutlaqlik va nisbiylik xususiyati mavjudligini, faqat mohiyatni anglatuvchi ilohiy go‘zallikka mutlaqligini, qolgan barcha go‘zalliklar nisbiylik tabiatiga egaligini ta’kidlaydi. Go‘zallikning tarixi tadrijiylikka asoslangan inson tarixi bilan bog‘liqligi va u lingvokulturologik va antropologik ildizlarga egaligi xususida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: go‘zallik, kontseptosfera, timsol, semantika, lingvokulturologiya, nisbiylik, farazlar.

doi: <https://doi.org/10.2024/hqmap238>

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “go‘zallik” leksemasi quyidagicha ta’riflanadi: Go‘zallik (1) Chiroy, husn. U (Gulnor) bukun shod, bahor uning... go‘zalligiga go‘zallik qo‘shgan. Oybek. Tanlangan asarlar.

(2) Tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalarning, inson faoliyatining kishida mehr-muhabbat, quvonch, zavq tuyg‘ulari uyg‘otuvchi xususiyatlarini ifodalovchi estetik tushuncha.

Yuqoridagi ta’rif va misollarda ko‘ringanidek, o‘zbek tili uchun go‘zallik tushunchasi avvalambor “ayol” tushunchasi bilan bog‘liq, undan keyingi o‘rinlarda “tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalarning, inson faoliyatining kishida mehr-muhabbat, quvonch, zavq tuyg‘ulari uyg‘otuvchi xususiyatlarini ifodalashi” tushuniladi. Bu holat tilimizda ming yillardan beri mavjud bo‘lib kelganligi ma’lum. Chunki tildagi tamal “ezgulik”, “go‘zallik”, “tinchlik”, “do‘stlik” kabi tushunchalar zamiridagi ko‘p hamda zalvorli ma’nolarning shakllanishi asriy tajribalarni talab qiladi. Boshqa tarafdin, go‘zallikning tarixi tadrijiylikka asoslangan inson tarixi bilan bog‘liq, boshqacharoq aytganda, u lingvokulturologik va antropologik ildizlarga egadir.

Yozuvchi va olim Abdulla Sherning talqinlariga ko‘ra “go‘zallik falsafiy-estetik istilohlar orasida nisbatan keng qamrovli tushuncha hisoblanadi. Biroq go‘zallikni uning ziddi bo‘lmish xunukliksiz durustroq tasavvur qilish qiyin. Chunki bu ikki estetik xususiyat o‘zaro doimiy dialektik munosabat tufayli mavjud.

Ular biri ikkinchisining namoyon bo‘lishi uchun ko‘zgu vazifasini bajaradi: go‘zallikning mohiyatini angulasak, xunuklik nima ekanini bilib olamiz, xunuklikning mohiyatini tushunib etsak, go‘zallik haqida to‘g‘ri tasavvurga ega bo‘lamiz. Shu sababli bu ikki estetik xususiyatni anglatadigan tushunchalarni bir-biridan ajratib emas, aksincha o‘zaro bog‘liq juft istilohlar tarzida olib qarash maqsadga muvofiq. Zero, hech bir zid tushunchani fanda salbiy deb chetga chiqarib qo‘yish yoki unga jiddiy e’tibor bermasdan qarash mumkin emas.

¹ *Zakhidova Gulnoza Tokhir qizi, Samarqand davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi*

“Go‘zallik” tushunchasi xususida qancha-qancha faylasuflar o‘z qarashlarini bildirgan: buyuk yunon faylasufi Aflotun birinchi bo‘lib, «go‘zal» tushunchasi bilan «go‘zallik» tushunchasini falsafiy farqlash asnosida go‘zallikning mutlaqlik va nisbiylik xususiyati mavjudligini, faqat mohiyatni anglatuvchi ilohiy go‘zallikka mutlaqligini, qolgan barcha go‘zalliklar nisbiylik tabiatiga egaligini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, masalaga «Nima go‘zal?» degan nuqtai nazardan emas, balki «Go‘zallik nima?» degan nuqtai nazardan yondashish lozim. Chunki biz «Nima go‘zal?» degan savol orqali go‘zallikni hodisadan, «Go‘zallik nima?» degan savol orqali esa, uni mohiyatdan qidirishimiz kerak bo‘ladi. Ya’ni «go‘zal qiz», «go‘zal kelinchak», «go‘zal oila», «go‘zal guldona»ning go‘zalligi faqat birgina, o‘zigagina xos bo‘lgan narsa-hodisa uchun go‘zallikdir, xolos. Ularning hech biri boshqa narsa-hodisalar uchun umumiy tarzda go‘zallik bo‘la olmaydi. Ular go‘zalligining asosi nisbiylikdadir. «Eng go‘zal qiz ham ma’budaga nisbatan xunukdir», – deydi Aflotun. Ya’ni eng go‘zal qiz faqat bir xildagi narsa-hodisalariga – boshqa qizlarga nisbatan go‘zal, ma’buda esa barcha narsa-hodisalar uchun go‘zaldir. Zero, go‘zallikka asos bo‘lgan muhabbat hissi – erkindir, demak go‘zallik ham erkinlikning o‘ziga xos ko‘rinishidir.

Islomgacha bo‘lgan qadimgi turkiy xalqlarda “go‘zallik” tushunchasining ayollarga nisbat berilgani eski turk ko‘k Tangri dinida maxsus go‘zallik ma’budalari mavjudligi va ular go‘zal, qahramon, uddaburon, sarishta ayollar qiyofasida tasavvur etilgani kuzatiladi:

1. Umay ona (Umay ana) oq sochli va oq kiyimli, farishtasimon ayol qiyofasida tasvir etilgan hamda bu ma’buda homilador ayollar va go‘daklarning himoyachisi hisoblangan.

2. Ayizit (Ayizit) qadimgi turklardagi go‘zallik simvoli bo‘lgan va oqqush siymosida tasavvur etiladigan ma’budadir. U qadimgi sumerlarda Ishtar va grek afsonalaridagi Afrotida kabi eski turklar o‘rtasida mashhur bo‘lgan. Go‘zallik ma’budasi Ayizit yosh bolalar, ayollar va hayvonot olamining himoyachisi deb tasavvur qilingan. Turkiy xalqlarda go‘zal ayollar va sevgilini oqqushga o‘xshatish an’anasining ko‘k Tangri dinidagi Ayizit kultiga borib bog‘lanishini taxmin qilish mumkin.

3. Ko‘pay xotin (Kübey Hatun) ko‘k Tangri dinida va o‘sha e’tiqodning izlari saqlanib qolgan Oltoy xalqida daraxt shaklida yashagan hamda barcha turk alp va qahramonlariga ko‘kragidan sut bergan, tug‘ilish (dunyoga kelish) ma’budasi sifatida tasavvur qilinadi.

Islomgacha bo‘lgan turkiylarning dini va mifologiyasidagi mavjud go‘zallik ma’budalari juda go‘zal ayollar va go‘zallik timsoli bo‘lgan hayvonlar (qushlar) timsolida tasvirlanish bilan birga, ularning ham jisman, ham ma’nan go‘zalligining tildagi qarshiligi “ko‘rkli” va “ko‘rklik” (“körklü”, “körklülük”) so‘zlari bilan ifodalangan. Eski turklarda ayolga “ko‘rkli” (go‘zal) deyish bilan uning jismoniy go‘zalligi, avlod-ajdodining ulug‘ligi, insoniy fazilatlarini va Tangriga bo‘lgan yuksak e’tiqodi ham nazarda tutilgan.

XI asrdagi turkiy tilda “go‘zallik” kontseptining ayol shaxsi, uning jismoniy va ruhiy-ma’naviy go‘zalligi bilan uzviy bog‘langan holda tasvirlovchi bir-biri bilan ko‘zga ko‘rinmas semantik-semantik bog‘lar bilan bog‘langan jami 130 ga yaqin kontsept mavjud bo‘lgan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

- [1]. *Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 1, Таҳрир ҳайъати: Э. Бегматов ва б., А. Мадвалиев таҳрири остида. –Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006., 531-б*
- [2]. *Абдулла Шер. Гўзаллик ва хунуклик ><https://abdullasher.wordpress.com/2015/06/13/гўзаллик-ва-хунуклик> (март, 2019)*
- [3]. *Eski Türk Kadınlarında Güzellik ><http://www.kadinlar.tc/eski-turk-kadinlarinda-guzellik/> (December, 2018); Türk*
- [4]. *Eski Türk Kadınlarında Güzellik ><http://www.kadinlar.tc/eski-turk-kadinlarinda-guzellik/> (December, 2018)*